

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım Düşüncesi Bir Kuram mıdır?

Is 'Abd al-Qâhir al-Jurjani's Nazm Thought a Theory?

Yusuf Ziya Bal^{1*,**}

¹ Ar. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye.

Res.Ass.Dr., Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, <https://orcid.org/0000-0002-7291-5539>, yusufziyabal@akdeniz.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 08.07.2025

Kabul Tarihi: 12.09.2025

Yayın Tarihi: 30.09.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Yusuf Ziya Bal

Yapay Zeka Kullanımı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. Yusuf Ziya Bal

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Bal, Y. Z. (2025). Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım düşüncesi bir kuram mıdır?. *Turkish Academic Research Review*, 10/3, 747-764, <https://doi.org/10.30622/tarr.1736936>

** Bu makale yazarın, "Bir Kuram Olarak Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım Düşüncesi" adlı Doktora Tezinden üretilmiştir.

Öz

Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) sözün üstünlüğünün kaynağına yönelik tartışmalara nazım düşüncesiyle dahil olmuştur. Hicrî üçüncü asırda Kur'an temelinde başlayan ve ideolojik yaklaşımlarla şekillenen söz konusu tartışmalar Cürcânî'nin yaşadığı döneme kadar sürmüştür. Sözlerin birbirlerine olan üstünlüklerini odağına alan bu tartışmalarda genellikle iki kriterden biri tercih edilmiştir. Sözlerin mukayesesinde lafız veya manadan birini kriter olarak belirleyen önceki belâgat alimlerinin aksine Cürcânî nazmı yani sözdizimi kriter olarak belirlemiştir. Ona göre üstünlük mukayesesinde lafız veya mana tek başına kriter olamaz. Çünkü lafzı dikkate almadan manaların mukayesesini söz konusu olamayacağı gibi manayı hesaba katmadan da lafızlar arasında bir üstünlükten söz edilemez. Bu sebeple Cürcânî üstünlüğün, lafız veya manada tek başına değil hem lafzı hem de manayı kuşatan nazımda olduğunu düşünmektedir. Sözün üstünlüğünü nazma bağlarken aslında onun ana hedefi Kur'an'ın mucizeliğinin nazmında olduğunu kanıtlamaktır. Belirtilen amaç doğrultusunda onun, görüşlerini sistemli bir düşünce olarak yapılandığı görülmektedir. Bu sebeple onun nazım düşüncesi bir teori olarak adlandırılmış ve "Cürcânî'nin Nazım Teorisi" şeklinde şöhret bulmuştur. Bu durum söz konusu düşüncenin teori analizini gerekli kılmaktadır. Bu makalede de Cürcânî'nin nazım düşüncesinin bilimsel anlamda bir teori mahiyetinde olup olmadığı incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda sözü edilen görüşlerin teori analizi yapılmaktadır. Cürcânî ve nazım düşüncesi üzerine çeşitli seviyelerde bazı çalışmalar mevcut ise de bu düşüncenin teori analizini yapan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan Cürcânî'nin nazım düşüncesinin bilimsel anlamda bir teori olup olmadığına ilişkin soru işaretleri bir problem olarak varlığını sürdürmektedir. Bu çalışma ile sözü edilen problemin çözümüne katkı sunulması hedeflenmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmaktadır. Cürcânî'nin nazım düşüncesini ortaya koyduğu *Delâilu'l-i'câz* adlı eser bu yöntemle ele alınmaktadır. Eser nazım düşüncesini ortaya koyma niteliğinin yanı sıra belâgat ilminin kurucu metinleri arasındadır. Bu bakımdan eser sistematik bir kitap mahiyeti arz etmemektedir. Buna rağmen eserde belli konuların farklı açılardan incelendiği dikkat çekmektedir. Lafız-mâna ikileminin çokça yer aldığı eserde kelime ve kelimelerin farkına değinilmekte "meânî'n-nahv" ve "nazım" kavramlarına yer verilmekte ve fesâhat ile belâgatın farklılıklarına işaret edilmektedir. Bu kavramların yanı sıra Cürcânî'nin ele aldığı konular arasında bir ilişkinin olduğu da görülmektedir. Cürcânî öncelikle sözlerin mukayese edilebilir olmasını kanıtlamaya çalışmaktadır. Fakat bunu yapmadan önce Arap şiirlerini ve nahiv ilmini koruma altına almayı amaçladığı görülmektedir. Ona göre Arap şiiri ve nahiv ilmi sözlerin mukayese edilebilir olduğunun kanıtlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Daha sonra belâgat ve fesâhatin nazımda olduğu düşüncesini açıklamaya girişen Cürcânî, bunu belâgat ve fesâhatin sadece lafızda veya sadece mânada olmasının mümkün olmadığını kanıtlama yoluyla yapmaktadır. Esasen bu iki önerme ile Cürcânî'nin nazım düşüncesinin teorik bir temele oturduğu söylenebilir. Fakat onun, bu eseri yazmaktaki ana hedefinin Kur'an'daki i'câzın yerine yönelik bir açıklama olması dolayısıyla üçüncü bir temel önerme olarak i'câzın yerinin Kur'an'ın nazmı olduğu savı ele alınmaktadır. Sonuç olarak zikredilen kavramlar ve önermeler ile Cürcânî'nin nazım düşüncesinin bir teori niteliğine haiz olduğu söylenebilir. Eserin içinde dağınık halde bulunan belâgat konularından haber çeşitleri, hazif, takdim, fasıl-vasıl, kasr, teşbih, mecâz, istiâre gibi konularla ilgili yaptığı açıklamalar ise söz konusu teorisinin olguları mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belâgat, Fesâhat, Cürcânî, Teori, Nazım Teorisi

Research Article

History

Received: 08.07.2025

Accepted: 12.09.2025

Date Published: 30.09.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

This study does not require ethical committee approval, and the data used were obtained from literature reviews/published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used are cited in the references. Yusuf Ziya Bal

Use of Artificial Intelligence

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. Yusuf Ziya Bal

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Bal, Y. Z. (2025). Is ‘Abd al-Qāhir al-Jurjānī’s Nazm thought a theory. *Turkish Academic Research Review*, 10/3, 747-764, <https://doi.org/10.30622/tarr.1736936>

** This article is derived from the author's doctoral thesis titled “Abdulkahir al-Jurjani's Concept of Rhythm as a Theory.”

Abstract

‘Abd al-Qāhir al-Jurjānī (d. 471/1078) was involved in the debates on the source of the superiority of speech with the idea of Nazm. These debates, which started on the basis of the Qur’ān in the third century of Hijr and were shaped by ideological approaches, continued until al-Jurjānī’s time. In these debates, which centered on the superiority of words over each other, one of two criteria was generally preferred. Unlike the previous scholars of rhetoric, who used either wording or meaning as a criterion for the comparison of words, al-Jurjānī used the syntax as a criterion. According to him, either wording or meaning alone cannot be the criterion in the comparison of superiority. Because, just as there cannot be a comparison of meanings without accepting the wording, one cannot speak of superiority between words without taking the meaning into account. For this reason, al-Jurjānī thinks that the superiority is not in the wording or meaning alone, but in the verse that encompasses both the wording and the meaning. While attributing the superiority of the word to verse, his main goal is to prove that the miracle of the Qur’ān lies in its verse. For this purpose, it is seen that he structured his views as a systematic thought. For this reason, his idea of Nazm was named as a theory and became famous as “al-Jurjānī’s Theory of Nazm”. This situation necessitates a theoretical analysis of the thought in question. In this article, it will be investigated whether al-Jurjānī’s thought on Nazm is a theory in the scientific sense. For this purpose, a theory analysis of the aforementioned views will be conducted. Although there are some studies on al-Jurjānī and the idea of Nazm at various levels, there is no study that analyzes the theory of this idea. In this respect, the question marks regarding whether al-Jurjānī’s thought on Nazm is a theory in the scientific sense continues to exist as a problem. This study aims to contribute to the solution of this problem. In line with this goal, document analysis, one of the qualitative research methods, is used in this study. The work entitled *Delāil al-i’jāz*, in which al-Jurjānī presents the idea of Nazm, is analyzed with this method. In addition to revealing the idea of verse, the work is among the founding texts of the science of eloquence. In this respect, the work is not a systematic book. Nevertheless, it is noteworthy that certain topics are analyzed from different angles. In the work, where the dichotomy of “lafz-mânâ” and “lafiz-mânâ” is frequently mentioned, the difference between word and kalām is mentioned, the concepts of “meânî al-nahw” and “nazm” are included, and the differences between eloquence and eloquence are pointed out. In addition to these concepts, it is also seen that there is a relationship between the subjects that al-Jurjānī deals with. First of all, al-Jurjānī tries to prove that “words are comparable”. However, before doing so, he aims to protect Arabic poetry and the science of grammar. According to him, Arabic poetry and the science of grammar play a critical role in proving that words are comparable. Then, al-Jurjānī attempts to explain the idea that “eloquence and eloquence are in verse” and does so by proving that it is not possible for eloquence and eloquence to be only in words or only in meaning. In fact, with these two propositions, it can be said that al-Jurjānī has established a theoretical basis for the idea of Nazm. However, since his main goal in writing this work was an explanation of the place of i’jāz in the Qur’ān, the argument that “the place of i’jāz is the Nazm of the Qur’ān” is discussed as a third basic proposition. In conclusion, with the concepts and propositions mentioned, it can be said that al-Jurjānī’s idea of Nazm has the quality of a theory. His explanations on the topics of rhetoric scattered throughout the work, such as types of haber, hazf, takdim, fasl-vasl, kasr, tashbih, mecâz and istiâre, are facts that support the theory in question.

Keywords: Arabic Language, Rhetoric, Phesâhat, Jurjānī, Theory, Theory of Nazm

Giriş

Kur'an'ın mucizevî bir kitap olduğu konusunda Müslümanlar arasında fikir birliği bulunsa da bu mucizenin tam olarak nerede tecelli ettiği hususu hicri üçüncü asırdan itibaren önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan farklı din ve düşünce akımlarının Kur'an'a yönelik eleştirileri, İslam alimlerini i'câzû'l-Kur'an meselesi üzerinde derinlemesine düşünmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda öne çıkan isimlerden biri Mu'tezilî düşünür İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845) olmuştur. Nazzâm, Kur'an'ın mucizevîliğini "sarfe" düşüncesiyle açıklamıştır. Sarfe nazariyesine göre Kur'an'ın benzerini getirme gücüne sahip olanlar, Allah'ın engellemesiyle aciz bırakılmaktadır. Yani Kur'an'ın mucizesi insanların benzerini yapmaktan alıkonulmasıyla gerçekleşir.

Ancak Nazzâm'ın öğrencisi Câhız (ö. 255/869) sarfe düşüncesinde hocasına katılmamıştır. Câhız'ın Kur'an'ın i'câzının nazmında bulunduğu görüşüne sahip olduğu söylenebilir. Her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da, Câhız'ın *Nazmu'l-Kur'an* adlı eserinin bu düşüncenin önemli bir tezahürü olduğu kabul edilmektedir. (Yavuz, 2000, s. 404) Câhız'a göre Kur'an'ın eşsizliği, sadece lafızlarının değil, aynı zamanda onların bir araya geliş biçiminin, belâgatının ve ortaya koyduğu ahengin bir sonucudur.

Hicri beşinci asrın ilk üç çeyreğinde yaşadığı bilinen Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) hayatını kelâmî tartışmaların yoğun olarak yapıldığı Cürcân'da geçirmiştir. Kaynaklarda mu'tezilî baskıya maruz kaldığı da ifade edilen Cürcânî, Kur'an'ın i'câzı konusuna bir eş'arî olarak yaklaşmış ve bir düşünce sistemiyle onu açıklamaya çalışmıştır (Kütübî, 1973, s. 2/370). Söz konusu düşünce sistemi günümüzde nazım teorisi olarak kabul görmektedir. Bu çalışmada ise Cürcânî'nin nazım düşüncesi, kuram olup olmaması bakımından ele alınacaktır.

Cürcânî'nin, nazım düşüncesini ele aldığı eserinde Arap belâgatının bir ilime dönüşmesine ilişkin ilk adımları attığı görülmektedir. Onun i'câzû'l-Kur'an'ı açıklarken ele aldığı konuların kendisinden sonra gelenlerin önünü açtığı ve belâgatın sistemli bir yapı kazandığı söylenebilir. Bu durum özellikle miladî XIX. asrın sonlarından itibaren Cürcânî ve nazım düşüncesi üzerine yapılan çalışmaların artmasını ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Söz konusu dönemde nazım düşüncesi, bir teori olarak kabul edilip araştırmalar bu ön kabul üzerine inşa edilmiştir. Bu durum ise Cürcânî'nin nazım düşüncesinin teori analizini zorunlu kılmaktadır.

Teori, etimolojik olarak Fransızca'daki "théorie" kelimesinden aktarılmış ve Türk Diline "kuram" kelimesiyle tercüme edilmiştir. Kelime, "Sistemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü" şeklinde tarif edilmiştir (Akalın vd., 2008, s. 117). Kavram olarak bilim felsefesinin konuları arasında bulunan teorinin ittifak edilen bir tarifi bulunmamaktadır. Bu sebeple teorinin, ilişkili olduğu yakın kavramlarla bir arada anlaşılması daha kolay olacaktır.

İlk olarak hipotez, bir olgunun arkasındaki gerçeği ortaya çıkarmayı hedefleyen çözüm önerisidir (Sönmez, 2010, s. 27). Ancak doğrudan test edilme imkânı bulunmadığı için hipotezin doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Öte yandan aynı olguya ilişkin birden fazla hipotez ileri sürülebilir. Kanserin sebebine ilişkin öne sürülen hipotezler arasında sigara, alkollü içecekler, hava kirliliği, kalabalık kent yaşamı, endişe, doğadan uzaklaşma, kalıtsal özellikler ve sinsi bir virüs gibi somut etkenlerin yanı sıra cin çarpması, nazar ve ilâhî gazap gibi soyut etkenler yer almaktadır (Yıldırım, 2000, s. 114). Bu hipotezlerin güçlü veya zayıf olmaları onları hipotez olmaktan çıkarmaz. Olguyla bağdaşma sıklığı hipotezi güçlendirirken aksi durum ise onu zayıflatır. Ancak her iki durumda da hipotez olma niteliği devam eder. Doğrudan test edilme imkânına kavuştuğu zaman ise ya doğrulanarak yasaya dönüşür ya da yanlışlanıp bilim tarihindeki diğer çürütülmüş iddialar arasına girer (Yıldırım, 2000, s. 64).

Yasa yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere olgu temellidir. Bu durum yasayı sadece gözlemlenebilen ve ölçülebilen ifadelerle sınırlandırmaktadır. Bu bakımdan “üçgenin üç kenarı vardır” gibi mantıksal veya “bekarlar evli değildir” gibi analitik genellemeler yasanın kapsamına girmemektedir (Özlem, 2010, s. 59). Yasanın bir diğer özelliği ise genelleme olmasıdır. Dolayısıyla belirli bir nesne veya olgu üzerinden yapılan açıklamalar yasa olmayacağı gibi zaman ve mekân sınırı bulunan açıklamalar da yasa kapsamında değerlendirilmez. Buna göre “Dünya Güneş sisteminde bir gezegendir” ifadesi öznesinin belirli olması sebebiyle yasa olarak kabul edilmediği gibi “Bu bahçedeki bütün çiçekler...” diye başlayan önerme ile “Geçen sene doğan bütün çocuklar...” şeklinde başlayan önerme de zaman ve mekân sınırından dolayı yasa olarak nitelenmez.

Yasanın genelleme yapılı ve olgusal olmasının dışında dikkate alınması gereken özelliği ise birçok kez kanıtlanmış olmasıdır. Öyle ki yasanın doğrulanma oranı %99’un üstündedir. Yasanın yanlışlanma oranına bırakılan %1’den daha küçük payın ise yasa dahi olsa bilimin ulaştığı sonuçların yanlışlanabilir olma özelliğinden dolayı bırakıldığı söylenebilir.

Doğada yer alan ve gözlenebilen olayları ifade etmekte kullanılan olgu kavramı teorisinin açıklamaya çalıştığı problemi temsil etmektedir. Bu itibarla teori, meydana gelen olayın arka planındaki dinamiği açıklamaktadır. Bu açıklama hipotez ve yasa gibi basit ve bir-iki önerme ile değil birbiriyle ilişkili birçok önerme ile yapılmaktadır. Bu itibarla teori çoğu zaman kısmen doğrulanmış fakat tamamen kesinleşmemiş savlar topluluğu olarak kabul edilmektedir (Özlem, 2010, s. 65; Yıldırım, 2000, s. 133).

1. Nazım Teorisinin Zemini

Kur’ân’ın nüzûlünden hicrî dördüncü asrın sonlarına kadar geçen süreçte dil, edebiyat, tefsir ve kelâm sahalarda gelişimini sürdüren belâgat beşinci asırla birlikte müstakil bir ilim dalı haline gelme süreci başlamıştır. Henüz belâgat teşekkül etmeden söz konusu sahalarda yapılan tartışmalar ve üretilen eserlerde belâgatın ilk nüveleri oluşurken yeni dönemde ilk belâgat eserleri kaleme alınmış bu eserlerde belâgatın temel konuları belirlenmiştir (Kılıç, 1992, ss. 380-381). Cürcânî’nin kaleme aldığı *Delâilu’l-i’câz*, belâgatın ilk müstakil eseri hatta belâgat ilmi açısından kurucu eser kabul edilmektedir (İnce, 2019, s. 918). Sonrasında Ebû Yakûb Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Kazvînî ile belâgatın bir ilim dalı olarak teşekkül süreci tamamlanmıştır. Bu bakımdan Cürcânî, belâgat disiplinin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Özalp, 2022, s. 129; Râzî, 2004, ss. 24-25; Yalar, 1997, ss. 48-49).

Belâgat disiplininin kurucusu olarak tanımlanmasını sağlayan *Delâilu’l-i’câz* adlı eserinde Cürcânî, teşekkül sürecinde bulunan belâgatın birçok konusuna yer verir. Ancak görülebildiği kadarıyla Cürcânî’nin bu konuları ele almasının temel amacı Kur’ân’ın mucizevî yönünün onun nazmında olduğunu kanıtlamaktır. Bu bakımdan Cürcânî’nin amacı farklı sahalarda dağınık halde bulunan belâgat bilgilerini bir araya toplayarak Kur’ân’ın i’câzını açıklamaya çalışmaktır. Nitekim çeşitli belâgat sanatlarının Kur’ân’ın anlaşılmasında araç olarak kullanılması (Bahar, 2025, s. 15-52) bu amacını desteklemektedir.

Cürcânî’yi nazım düşüncesine iten fikrî bir zemin olduğu da açıktır. Bu zemini oluşturan iki yapıdan söz edilebilir. Birincisi i’câzın ve fesâhatin yerine ilişkin tartışmalar diğeri ise belâgatın teşekkülüne olan ihtiyaçtır. Kelâm sahasında uzun yıllar devam eden Kur’ân’ın mucizevîlik yönüne ilişkin tartışmaların, bu zeminin en önemli kısmını oluşturduğu söylenebilir. Bu itibarla halku-l-Kur’ân tartışmaları bağlamında Kur’ân’ın mucizeliğinin mahiyeti gündeme gelmiştir. Mu‘tezilenin başını çektiği birtakım itikadî ekoller i’câzın lafızda gerçekleştiği fikrini benimserken (Eş‘arî, 1950, s. 2/231; Bahşi, 2021, ss. 258-261) Ehl-i sünnet ise i’câzın manada olduğu fikrini savunmaktadır (Öğmü, 2009, s. 33).

Kelâm sahasında söz konusu tartışma sürerken edebiyat sahasında da fesâhatin yeri tartışması yapılmaktadır. Kur'ân ve Hadîs'in yanında şiirler de tedvin edilmiştir. Söz konusu şiirler sadece edebî bir miras değil aynı zamanda dönemin şairleri için bir model olmuştur. Onlar Câhiliye şiirlerini inşat etmenin yanı sıra bu şiirleri model alarak yeni şiirler ortaya koymuştur. Bu durum eski şiirler ile yeni şiirler arasında doğal bir mukayese sürecini başlatmıştır. Diğer alanlar gibi şiirin de sanatı ve kültürü olduğunu ifade eden İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846 [?]) şiir eleştirisinde öznel yaklaşımı tercih ettiği görülmektedir (Cumahî, 1974, s. 1/5). Câhız ise Küfe dil mektebinin önemli isimlerinden Ebû Amr eş-Şeybânî'nin (ö. 213/828 [?]) beğendiği şiirleri eleştirerek bu konuda nesnel ölçütlere yönelmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Ona göre anlamlar herkesçe bilinebilecek bir unsurdur. Şiirleri asıl güzel yapan unsurlar vezin, lafız seçimi, kolay telaffuz gibi lafzî unsurlardır (Câhız, 1424, s. 3/67). Onun bu düşüncesi anlamına bakarak şiirin güzel olduğuna karar verilemeyeceği gibi iki şiir arasında da anlamı üzerinden estetik mukayese yapılamayacağını ifade etmektedir. Örnek olarak zikredilen bu yaklaşımlar estetiğin yeri problemini gün yüzüne çıkarmıştır.

Kur'ân özelinde i'câzın yeri, diğer edebî eserler açısından da belâgat ve fesâhatin yeri problemi, nazım düşüncesine zemin hazırlarken öte yandan artık belâgat ilmine olan ihtiyaç da belirginlik kazanmıştır. Hem temel İslam bilimleri açısından Kur'ân'ın anlaşılmasında sadece dilbilgisi kurallarının yeterli olmadığı görülmüş hem de edebiyat sahasında estetiğin nesnel ölçütlere bağlanma gereği hissedilmiştir. Bu durum Belâgat ilminin ortaya çıkışına zemin olmuştur (İnce, 2019, ss. 916-917).

2. Nazım Teorisi

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin nazma ilişkin düşüncelerinin yer aldığı *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga* adlı eserleri XX. yüzyılın başlarından itibaren araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu durum eserlerinin tahkikinin önünü açmış ve söz konusu iki eseri tahkik edilerek araştırmacılara sunulmuştur. Böylelikle Cürcânî ve nazım düşüncesine ilişkin araştırmalar çoğalmış bu süreçte Cürcânî'nin nazım düşüncesi teorisi olarak nitelendirilmeye başlamıştır.

Her teoride olduğu gibi nazım düşüncesi de kavramlar ve önermeler üzerine kuruludur. Bütünü bakımından orijinal olsa da nazım düşüncesinin sacayakları mesabesindeki kavramların önceki bazı tartışmalarla gelişim gösterdiği hatta bu tartışmalarda ortaya çıktığı söylenebilir. Kavramların içini dolduran isim Cürcânî olsa da bu tartışmaların ona geniş bir yol açtığını kabul etmek gerekir.

Kavramlar

Cürcânî'nin nazım düşüncesi birçok kavram üzerinde şekillenmiştir. Bunların en önemlileri yukarıda işaret edilen tartışmaların ortaya çıkardığı lafız ve mâna, kelime ve kelam, meâni'n-nahv, nazım ile fesâhat ve belâgat kavramlarıdır. Bu kavramlar Cürcânî öncesi dönemde çokça tartışılmış ve belli bir anlam çerçevesi kazanmıştır. Bununla birlikte Cürcânî söz konusu kavramlar için bir tanıma yer vermemiştir. Bu sebeple -varsa- önce kavramların Cürcânî'ye kadar geçirdikleri aşamalara değinilecek daha sonra nazım düşüncesinde kazandıkları anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Lafız ve Mâna

Cürcânî'nin düşüncesinin dayandığı temel kavramların ilk ikisi lafız ve mânadır. Cürcânî'de bu iki kavramın çoğu zaman birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu kavramlardan biri ile ilgili açıklama yapılırken genellikle diğeri de gündeme gelmektedir. Bu sebeple iki kavram, bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Arapça'da "lafız" kelimesinin türediği لفظ kökü, sözlükte "bir şeyi atmak" anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla "bir şeyi ağızdan çıkarıp atmak", "yeryüzünün mevtayı dışarı çıkarması" ve "denizin içindekini sahile

vurması” gibi ifadeler bu fiil köküyle anlatılmaktadır (Ferâhîdî, 1408, s. 8/161). Kelimenin anlam daralmasına uğrayarak “atma” anlamının zamanla ağızdan çıkan sözleri ifade ettiğini söylemek gerekir. Nitekim kimi sözlüklerde “lafız” kelimesi, mastar anlamının yanında “kelam” ile eş anlamlı görülerek ağızdan çıkan “söz” diye de tarif edilmiştir. (İbn Düreyd, 1987, s. 2/932) Mâna ise akla takılmak, ilgilenmek, boyun eğmek ve açığa çıkmak gibi anlamları olan ع-ن-ي kökünden türemekte, “lafızla kastedilen şey” olarak tarif edilmektedir (Ferâhîdî, 1408, s. 2/253; İbn Fâris, 1979, s. 4/146-148).

İ‘câz ve fesâhat tartışmaları lafız-mâna kavram ikilisi üzerinde cereyan etmiştir. Hicrî üçüncü asırda Câhız’ın de katıldığı bu tartışma üzerinde kalem oynatma geleneğine olan ilgi beşinci asra kadar devam etmiştir (Câbirî, 2001, s. 100). Câhız’ın lafzı ön plana çekerek ortaya koyduğu “anamlar yollara atılmıştır” metaforu Cürcânî’ye kadar lafız-mâna problematiğinde lafzı önceleyenlerin temel argümanı haline gelmiştir. Bu ifadesiyle Câhız’ın fesâhatin membaı hususunda lafızcı düşünceye dayanak teşkil ettiği söylenebilir (Boyalık, 2016, s. 76).

Câhız ile aynı asırda yaşayan İbn Kuteybe (ö. 276/889) de lafız-mâna ilişkisi üzerine kafa yoran isimlerdendir. Ona göre şiirler lafız ve anlam açısından dört kısma ayrılır; a- lafzı ve anlamı güzel olanlar b- anlamı güzel lafzı kötü olanlar c- lafzı güzel anlamı kötü olanlar d- lafzı ve anlamı kötü olanlar (İbn Kuteybe, 1423, s. 1/65-70). İbn Kuteybe’nin söz konusu ayrıma ilişkin verdiği örneklerde lafzın güzelliği ile kelimelerin fonetik uyumunun, anlamın güzelliği ile de şiirin nahoş durumları betimlemesinden uzak olmasının kastedildiği görülmektedir (Boyalık, 2016, s. 78). Bununla beraber İbn Kuteybe’nin lafız-mâna düşüncesinin Kur’ân ve tefsir özelinde tefsir-te’vîl ayrımına da yansıdığı belirtilmelidir (Bahar, 2024, s. 164).

Câhız ve İbn Kuteybe’den yaklaşık yarım asır sonra yaşayan Kudâme b. Ca’fer (ö. 337/948) ise nahoş durumları konu edinen şiirlerde bu durumun şiirin estetik güzelliğine zarar vermeyeceğini düşünmektedir. Ona göre marangoz kalitesiz bir ahşaba güzel bir şekil verebileceği gibi şair de nahoş bir anlamı estetik bir şekilde ifade edebilir (Kudâme b. Cafer, 1302, s. 5). Bu itibarla Kudâme b. Ca’fer her türlü anlamın estetik bir şekilde ifade edilebileceğini savunmaktadır. Öte yandan o şiiri mantıksal bir yaklaşımla “mânası olan, vezinli ve kafiyeli söz” şeklinde tanımlamakta ve bu tanımını klasik mantıktaki insan tanımıyla karşılaştırmalı olarak açıklamaktadır. Bu açıklamaları estetik şiire ulaşmak için yaptığı görülen Kudâme’ye göre şiirin güzelliği konusunda sekiz ölçüt bulunmaktadır. Bunlar tanımdan anlaşılan lafız, mâna, vezin ve kafiye ile lafız mâna uyumu, lafız vezin uyumu, mâna vezin uyumu ve mâna kafiye uyumudur. Ona göre şiir bu sekiz açıdan ele alınır (Kudâme b. Cafer, 1302, s. 7). Bu yönleri hâiz şiirin Kur’ân âyetlerindeki fâsılalara benzetilmesi, diğer ifadeyle fâsıla âyetlerinin şiirdeki vezin ve kafiye benzetilmesi aynı belâğî ve estetik vurguya matuftur (Bahar, 2025, s. 26-35).

Cürcânî de lafız ve mânayı doğrudan tanımlamamıştır. Bununla birlikte onun söz konusu kavramlara ve aralarındaki ilişkiye yönelik anlayışını gösteren bazı ipuçları bulunmaktadır; Mesela ona göre konuşurken fonetik olarak kelimelerin sıralanması zihinde anlamların sıralanmasından sonra otomatik olarak gerçekleşir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 52). Cürcânî bu durumu mânanın zihinde dizimi ve lafızların dizimi kavramlarıyla açıklamaktadır. Bu ve bunun gibi birçok argüman ve açıklamadan anlaşıldığı üzere Cürcânî lafız ve mâna ile sözlük unsuru olan yalın haldeki kelimeleri kastetmemektedir. Onun kastı cümle içerisine girip orada eşsiz anlamına kavuşmuş lafızlar ve mânalarıdır.

Cürcânî’de mânanın iki yönü bulunmaktadır. Birincisi henüz söz oluşmadan zihinde genel olarak şekillenen mânadır ki Cürcânî bunu garaz (kast edilen, amaçlanan anlam) diye adlandırmaktadır. İkincisi ise söz oluşuktan sonra lafızlarla kesinleşen mânadır ki Cürcânî buna sûret (lafızların tertibiyle oluşan biçim) demektedir. Cürcânî’ye göre estetiği taşıyan zemin de surettir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 258).

1.1.2. Kelime ve Kelam

Arap dilinde “kelime” yaralama anlamına gelen كَلِمَة kökünden türemiş (Ferâhîdî, 1408, s. 5/378), dilbilimciler tarafından cümleyi oluşturan en küçük mânalı birimler anlamında kullanılmıştır. Nitekim klasik nahiv eserlerinde kelime “müfret mânaya vaz‘ edilen lafız” şeklinde tanımlanmaktadır (Zemahşerî, 1993, s. 23).

Kelam ise konuşma anlamına gelmenin yanı sıra kelimelerin oluşturduğu bir anlatım parçası (Aksan, 2015, s. 1/61) olan cümle anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla bir yönüyle cümleden daha özel bir anlamı taşıyan kelam diğer yönüyle cümle ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır (Bergamalı, 2002, s. 51).

Cürcânî lafız ve mânada olduğu gibi kelime ve kelamı da cümle açısından ele almaktadır. Ona göre bu iki kavramın en temel farkı onları oluşturan unsurların bir araya gelişindeki sıralamanın mahiyetinde olduğu görülür. Dikkat edilirse kelime kökünde yer alan harflerde anlamın gerektirdiği bir sıralamanın olmadığı görülecektir. Dolayısıyla örneğin dövme anlamını ifade etmek için “صَرَبَ” yerine “رَبَضَ” belirlenmiş olsaydı bu durum anlamı ifade etme bakımından bir kargaşaya yol açmazdı (A. el-Cürcânî, 1992, s. 49). Bu ifadeleriyle Cürcânî kelime ve kelama onları oluşturan unsurların dizilmesi açısından bakmaktadır. Buradan da kelamı oluşturan unsurların diziliminde yapılacak değişikliğin anlamı da değiştireceği sonucuna varmaktadır.

1.1.3. Meâni’n-Nahv

Bir isim tamlaması olan ‘meâni’n-nahv’ kavramında yer alan ‘meânî’ kelimesi sözlükte mâna kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır ki mânaya daha önceden işaret edilmiştir. Tamlamanın ikinci kelimesi olan nahv ise sözlükte kastetmek, yönelmek ve iz takip etmek anlamlarına gelen ن-ح-و kökünden türemiş olup, cihet, taraf, yol ve yön gibi anlamlara gelmektedir. (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 1337) Bir ilim dalı olarak ise nahiv “î‘râb, binâ gibi Arap dilinin cümle oluşum durumlarının kendisiyle bilindiği kurallar” olarak tarif edilmektedir (S. Ş. Cürcânî, 2003, s. 329).

Meâni’n-nahv kavramının Cürcânî’den önce de kullanıldığı kaynaklarca tespit edilmiştir. Bir nahiv-mantık münazarasında mantıkçı Mettâ b. Yûnus’la (ö. 328/940) karşı karşıya gelen nahiv savunucusu Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979) bu kavramı kullanmaktadır. Söz konusu münazarada temel olarak Mettâ mantığın mâna ile ilişkili olup evrensel olduğunu, nahvin ise lafızlar üzerine kurulu olup bir dille sınırlı kaldığını savunurken Sîrâfî ise evrensel anlamların elde edilmesi için mantığın tek seçenek olmadığını, anlama ilişkin problemlerde nahvin fonksiyonel olabileceğini savunmaktadır. (Boyalık, 2016, s. 60) Mettâ’nın nahvi lafızla sınırlandırmasına karşılık Sîrâfî, nahvi mâna ile ilişkilendirerek meâni’n-nahv terimini kullanmıştır. Ona göre meâni’n-nahv, lafzın harekeli veya sakin oluşu, harflerin gerekli yerlerde kullanımı, kelamın takdim-tehir kurallarıyla telifi ve bu konuda en doğrunun amaçlanıp yanlıştan kaçınılması gibi hususlarla ilişkilidir (Tevhîdî, 1424, s. 96).

Cürcânî nahiv üzerine yazdığı eseri olan *Kitâbu’l-muktesid*’de isimlerin sonundaki hareketlerin değişmesiyle anlamların değiştiğini ifade ederken meânî kavramını kullanmaktadır (A. el-Cürcânî, 1982, s. 98). Söz konusu anlamlar kelimenin sözlük anlamı değil, cümle içerisinde ifade ettiği fâillik gibi anlamlardır. Meâni’n-nahv ise yukarıda sözü edilen meânî kavramının *Delâilu’l-i‘câz*’daki karşılığı olarak düşünülebilir.

1.1.4. Nazım

Arapça’da ن-ظ-م kökünden nazım, sözlükte asıl itibarıyla belli bir düzen ve insicam içerisinde incilerin ipe dizilmesi anlamında kullanılmaktadır. İncilerin dizildiği ipe de aynı kökten türeyen en-nizâm denilmektedir (Ferâhîdî, 1408, s. 8/165). Belli bir düzen ve insicam içerisinde ipe inci dizmek anlamına gelen bu kökün, anlamının genişleyerek bütün düzen gerektiren işlerde kullanıldığı söylenebilir. Bu itibarla şiir yazma anlamı da bu kökle ifade edilmektedir (Cevherî, 1987, s. 5/2041).

Nazmı söz ile ilişkilendiren ilk kaynak Abdullah İbnu'l-Mukaffa'ın (ö. 142/759) kaleme aldığı *el-Edebu's-sâğır* adlı eserdir. İbnu'l-Mukaffa'a göre eşsiz sözün, yüzüğün kaşına uygun mücevheri bulmak ve bunları bir gerdanlık gibi dizmekten hiçbir farkı bulunmamaktadır. Ebû Saîd es-Sîrâfî ise doğru sözü yanlış sözden ayıran bir ilim olarak “en-nazmu'l-me'lûf” (sözdizim) ve i'râbdan söz etmektedir (Tevhîdî, 1424, s. 109). Buna göre Sîrâfî, nazmı sözdizim anlamında kabul etmiş ve konuşma kurallarını belirleyen bir disiplin olarak görmüştür.

Cürcânî diğer kavramlardan farklı olarak nazmı tanımlamıştır. Onun ifadesiyle “nazım, kelamı (kelimeleri) ilke ve prensiplerine riayet ederek nahvin gerekli gördüğü konumlara yerleştirmektir” (A. el-Cürcânî, 1992, s. 81). Bu tanımında nazım-nahiv ilişkisini öne çıkaran Cürcânî bir diğer tanımında ise “nazım, kelimelerin anlamları arasında nahvin mânalarını gözetmektir” ifadelerini kullanmaktadır (A. el-Cürcânî, 1992, s. 361). Bu tanımda da Cürcânî nazımın arka planında zihinsel süreçlerin olduğunu dile getirmektedir.

Esas itibarıyla nazımın şiir ve şiirsel metinlerle ilgili olduğu söylenebilir. Zira şiirlerde nazma daha fazla dikkat edilir. Cürcânî ise nazımın alanını genişleterek düz metinleri ve konuşmaları da kapsama dahil etmektedir. Cürcânî'nin nazım kavramını özellikle seçtiği söylenebilir. Çünkü şiirlerde olduğu kabul edilen nazımın aslında bütün metinlerde olduğunu ifade etmektedir.

Cürcânî'ye göre nazımın iki aşaması bulunmaktadır. Bunlardan ilki nahivdir ki nazım teorisinin mottosu haline gelen “nahvin anlamlarını gözetmek” ifadesi bunu açıklamaktadır. Buna göre nahiv bir cümlemin gramatik açıdan doğruluğunu denetlemektedir. Daha doğru bir ifadeyle zihinde bulunan bir tema sayısız şekilde ifade edilme potansiyeline sahiptir. Ancak bu ifade şekillerinin tamamı nahve uygundur. Fakat bir cümlemin gramatik açıdan doğru olması ona hiçbir şekilde estetik katmamaktadır. Cümlemin estetiği nazımın ikinci aşamasında ortaya çıkar. Bu aşama ise nahiv açısından uygun olan cümleler arasından konuma en uygun olanını seçmektir. Böylece kelam bir sanata dönüşmektedir. Nitekim Cürcânî'ye göre nazım, belâgat seviyelerinin kendisiyle belirlendiği düşünülerek ortaya konulan bir sanattır (A. el-Cürcânî, 1992, s. 51).

1.1.5. Fesâhat ve Belâgat

Fesâhat kelimesi, ف-ص-ح kökünden türemiştir. Sözlükte; halislik, açıklık ve arı olma gibi anlamlara gelen bu kök sütün, bekletilerek üzerini kaplayan köpüğünden arınması anlamında kullanıldığı gibi yağmurun ve bulutun olmadığı açık hava için de kullanılmaktadır. İnsanlar ile kullanıldığında ise konuşma ile ilgili olduğu görülen bu kök açıklamak ve beyan etmek gibi anlamlara gelmektedir (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 234; İbn Manzûr, 1414, s. 2/544). Belâgat ise ب-ل-غ kökünün mastarıdır. Bu kök sözlükte bir yere varmak, ulaşmak, yetişmek gibi anlamlara gelmektedir (Bayram, 2022, s. 104). Varılacak yere yaklaşmak ile varılabilecek son noktaya ulaşmak da bu kökle ifade edilmektedir (Ferâhîdî, 1408, s. 4/421; İbn Manzûr, 1414, s. 8/419).

Cürcânî'ye kadar geçen süreçte fesâhatin kavramlaşmadığı fakat beyân ve îcâz gibi kavramların tanımlarında modern fesâhat kavramının içeriğine büyük oranda değinildiği görülmektedir (Dayf, t.y., s. 23). Belâgatın kavramsallaşmasının daha hızlı olduğu söylenebilir. İlk dönemlerde duraklamamak ve hataya düşmemek (Câhız, 1998, s. 1/98) olarak tanımlandığı görülen belâgat daha sonra anlamın, sözün en yakın (uygun) veçhi (sûret) ile zihinlere ulaştırılması olarak tanımlanmıştır (Husarî, t.y., s. 1/159). Belâgat ve fesâhat kavramlarını doğru bir zemine oturtan ilk ismin Câhız olduğu söylenebilir. Ona göre belâgat, sözü fasîh bir şekilde dinleyiciye ulaştırmaktır. Aksi halde yani anlamı, fasîh olmayan bir şekilde muhataba iletmenin belâgat olduğu iddia edilirse bu durumda fesâhat ile lükne, doğru ile yanlış arasında bir ayrım söz konusu olmayacaktır. Bu noktada belâgat ile beyânı eş anlamlı kabul ettiği görülen Câhız, fasîh olmayan bir sözün beyân kabul edilemeyeceğine işaret etmektedir. Bu sebeple bebeğin ağlaması, atın kişnemesi ve diğer hayvanların seslerinden

isteklerinin ne olduğu çoğunlukla anlaşılrsa da bunların belâgat olduğu iddia edilemez (Câhız, 1998, s. 1/148). Çünkü bu iletiler maksadı muhataba iletse de bunu fesâhat çerçevesinde gerçekleştirmemekte ve dolayısıyla fasîh olmadıkları için belîğ de sayılmamaktadırlar.

Belâgat ve fesâhatin günümüz anlamına ulaşmasının ironik bir şekilde Cürânî'nin çağdaşı İbn Sinân el-Hafâcî'de (ö.466/1073) gerçekleştiği söylenebilir. O her belîğ sözün fasîh olduğunu ancak her fasîh sözün belîğ olmayabileceğini ifade etmektedir. Çünkü fesâhat şartlarını taşıyan bir söz, yerinde kullanılmazsa belîğ olmaz (Hafâcî, 1982, s. 59). İbn Sinân belâgat ile fesâhat arasındaki ilişkiyi açıklamanın ötesinde fesâhatle ilgili güncelliğini koruyan çeşitli hususları da ele almıştır (Dayf, t.y., s. 154). Ayrıca belâgatı, sadece sözde bulunması yönüyle fesâhatten ayıran İbn Sinân'a göre belâgatın iki şartından biri fesâhat diğeri ise konuma uygunluktur (Hafâcî, 1982, ss. 59-61).

Cürânî ise fesâhat ve belâgatın teorik tanımlarını yapmayı değil, bunların pratikteki karşılıklarını yani fasîh ve belîğ olan sözlerin hangi özellikleri sebebiyle bu vasıfları kazandığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu sebeple onun fesâhat ile belâgat arasındaki farkı ortaya çıkarmak gibi bir problemi olmamıştır. Dahası fesâhat ve belâgatla birlikte berâat ve beyân kavramları üzerinde uzun süre düşündüğünü ifade eden Cürânî bu dört kavramın tanımlarına veya benzerlik ve farklılıklarına değinmemiştir. Söz konusu kavramların kelimelerin üstünlüğünü ifade etmesiyle ilgilendiği görülen Cürânî bu ve benzer kavramları, lafzın değil de sözün bir niteliği olarak görmekte ve bir söz bu kavramlarla nitelendiği zaman sözün anlama güzel ve eksiksiz olarak delalet ettiğini belirtmektedir (A. el-Cürânî, 1992, s. 43). Bu sebeple Cürânî sözün üstünlüğünü ifade eden kavramları birbiriyle eşdeğer görmüştür. Sözün üstünlüğüne ilişkin açıklamalarında o, zaman zaman sadece fesâhat veya belâgat kavramı kullanılırken bazen de bu kavramlar birlikte kullanılmıştır.

Önermeler

Teoriyi açıklayan ve aralarında belli ilişkiler bulunan cümlelere 'önerme' denilmektedir. Nazım teorisi de önermeler üzerine kurulmuştur. Teorinin birinci önermesi ise "sözler mukayese edilebilir" ifadesidir. Çünkü nazım teorisinin hedefi Kur'ân'ın diğer sözlerden üstün olması bakımından mucize olduğunu kanıtlamaktır. İ'câzın varlığı için ise öncelikle sözlerin mukayese edilebilir olduğu kanıtlanmalıdır. Nazım teorisinin ikinci önermesi söz konusu üstünlüğün nazımda oluşudur. Cürânî kendi yaşadığı döneme kadar, söz konusu üstünlük hususlarının lafız veya mânaya tahsis edilmesini hatalı bulmaktadır. Bu itibarla nazım kavramına getirdiği tanım ve açıklamalarda bu hatalı kabul ettiği görüşleri reddetmeyi amaçlamaktadır. Ona göre sözler arası mukayese yapılabilecek en sağlıklı zemin nazımdır. Teori en temel anlamda bu iki önerme üzerine kurulu olsa da Cürânî'nin bu düşüncüyü geliştirmesinin asıl saiki, Kur'ân'ın mucizeviliğini açıklama isteğidir. Bu bakımdan üçüncü bir önermeye ihtiyaç duyulmuştur. Buna göre Kur'ân'ın i'câzı "sarfe teorisi"nin aksine bizzat kendisindedir. Başka bir ifadeyle i'câz "sarfe teorisi"nde olduğu gibi hariçte değil Kur'ân'ın içinde; sözdiziminde aranmalıdır.

1.1.6. Sözler Mukayese Edilebilir Önermesi

Bir ifadenin başka bir ifadeden üstün kabul edilebilmesi ancak ifadelerin estetik olarak derecelendirilebilmesi ile mümkündür. Kur'ân'ın i'câzı açısından da bu durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Çünkü ifadelerin karşılaştırılıp derecelendirilmesi mümkün değilse bu durumda Kur'ân dahil olmak üzere hiçbir ifadenin bir başkasına edebî üstünlüğünden söz edilemez.

Elbette Kur'ân'ın gelecekte haber vermesi, henüz keşfedilmemiş birtakım tabiat olaylarını açıklaması gibi tamamına yayılmamış bazı mucizevî yönleri karşı argüman olarak dile getirilip Kur'ân'ın bu yönleri ile üstün olduğu iddia edilebilir. Ancak nazım dışında kalan bu ve benzeri özelliklerin Kur'ân'ın tamamına yayılmadığı

aşikardır. Dolayısıyla Kur'ân'ın tamamında bulunması bakımından mucizelik yönü olarak daha genel bir ifadeyle mukayese zemini olarak nazım ön plana çıkmaktadır.

Cürcânî, ifadelerin karşılaştırılabilmesi ile ilgili olarak nazım düşüncesinin ancak şiir ve nahiv ilmi üzerine inşa edilebileceğini düşünmektedir. O, Kur'ân'ın gramatik olarak hatasız olduğunu tespit etmek gayesi ile nahiv ilmini önemserken Kur'ân'ın edebî anlamda erişilmez seviyesini ortaya koyabilmek için şiiri araçsallaştırmaktadır. Hem Kur'ân'ın anlaşılması hem de mucizevî yönünün belirlenmesinde her iki sahanın da son derece önemli bir rolü olduğunu düşünen Cürcânî şiiri belâgat ve fesâhatin hem kaynağı hem de dayanağı olarak görmektedir. Nahiv ilmi ise bunların köklerine kadar ulaşan adeta bir “nâsib” yani soy bilimcidir (A. el-Cürcânî, 1992, ss. 7-8).

Şiir Müdafaası

Sözlerin mukayesesinde sıradan sözler yerine çeşitli sanat ve üslupların bulunduğu şiirlerin kullanılmasının karşılaştırma bakımından daha kolay olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Cürcânî nazım düşüncesinin sağlam bir zemine oturtulmasında şiir gibi edebî değeri yüksek metinlerin araçsallaştırılmasını zorunlu görmektedir. Ona göre Arap şiirine vakıf olunmadan Kur'ân'ın nazımındaki mucizevî özelliklerin bilinmesi mümkün değildir (Gürkan, 2017, s. 228).

Cürcânî'den önce bazı edebiyatçılar eserlerinde şiirin önemine yer vermiş ve şiir karşıtlarının argümanlarını tenkit etmişlerdir. Ancak bunu sistemli bir şekilde ilk defa Cürcânî yapmıştır. O, şiir karşıtlarının ileri sürdükleri argümanları ele alıp tek tek incelemektedir. Söz konusu argümanlardaki mantıksal hataları tespit eden Cürcânî karşıt argümanlarla kendi fikrini âyet ve hadislerle teyit ederek ortaya koymaktadır. Fakat bunu yaparken kendinden öncekilerde olduğu gibi şiir karşıtlarının kimler olduğuna değinmemekte ve isim zikretmemektedir (Kaya, 2021, ss. 277-284).

Cürcânî'nin yaşadığı dönemde şiirden uzak durulması gerektiğine ilişkin bir düşüncenin yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünceye sahip olanlar şiirin gayr-i ahlakî konuları barındırdığını ifade etmesinin yanı sıra şiirin vezinli ve kafiyeli olmasının onun müzikle birlikte kullanımına yol açtığını düşünmektedir. Bu görüş sahipleri şiirin bu şekilde kullanılmasını da caiz görmemektedirler. Bir diğer husus ise şairlerin dönemin toplumunda kabul edilen ahlak anlayışına aykırı yaşantılarıdır. Cürcânî bu düşüncelerle şiirden uzak durulması gerektiği fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre gayr-i ahlakî konuları içerdiği için bütün şiirler hakkında olumsuz hüküm verilemez. Dolayısıyla bu tarz bir içeriğe sahip olmayan şiirler doğrudan bu kapsam dışında kalmalıdır. Ayrıca şiiri yazan ile aktaranı ayırt etmek gerekir. Her ne kadar gayr-i ahlakî konuları içeren şiir bakımından şair sorumlu olsa da söz konusu şiirin alıntılanmasında şiiri alıntılamanın niyeti belirleyicidir. Eğer hak bir dava uğruna bu alıntılama yapıyorsa şiirin içeriğine bakılmaksızın yaptığı işin mubah olması gerekir (A. el-Cürcânî, 1992, ss. 11-21).

Şiirin eğlence malzemesi yapılmasına olanak sağlayan vezinli ve kafiyeli olma özelliğinin kendi amacı ile örtüşmediğini ifade eden Cürcânî, amacının sıradan bir anlamın nasıl sıra dışı bir şekilde parlatılacağını gösterirken şiir sanatından faydalanmak olduğunu belirtmektedir. Şiirden elde edilecek fayda sadece anlamın süslenmesinde değil, aynı zamanda ifadesi zor kapalı anlamların açık bir dille ifade edilmesinde de ortaya çıkmaktadır (A. el-Cürcânî, 1992, s. 24). Cürcânî'nin şiirin vezinli olması sebebiyle eğlence malzemesi olarak kullanılmasının doğru olmadığını kabul ettiği görülmektedir. Ancak onun amacı şiirleri eğlence malzemesi olarak kullanmak değil, şiirlerdeki etkili ve yerinde söylenmiş ifadeleri bulup edebî sanatları örneklendirmek, Kur'ân-ı Kerîm'de veya hadislerde geçen kapalı ifadeleri açıklamak ve insan yapısı en üstün metin olan şiirin sözdizimi ile Kur'ân'ın

sözdizimini karşılaştırarak Kur'ân'ın i'câz yönlerini tespit edip Allâh kelâmı ile insan kelâmı arasındaki farkları ortaya koymaktır (A. el-Cürcânî, 1992, s. 26).

Bazı şiir karşıtları da şairlerin meşru olmayan yaşantısı sebebiyle şiirden uzak durmanın gerekli olduğu düşüncesindedir. Cürcânî bir sözün, söyleyeni sebebiyle kınanmasına ve şairin günahının şiire yüklenmesine karşıdır. Kaldı ki Hz. Peygamber şiir dinlemiş ve bazı şiirleri beğendiğini ifade etmiştir. Öte yandan birçok tefsir ve şerh kitabında âyet ve hadislerde geçen garip kelimeler Cahiliye dönemi şairlerinin şiirleri ile açıklanmıştır. Dolayısıyla bu argümanı kullanan şiir karşıtlarının kınamaya Hz. Peygamber'in şiir dinlemesi ile başlayıp eserinde şiir kullanan yazarlarla devam etmesi gerekir ki Cürcânî'ye göre bu akıllı bir kişinin yapacağı bir iş değildir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 27).

Nahiv İlmî Müdafaası

Nazım düşüncesinin zeminini oluşturan unsurlardan birisi de nahiv ilmidir. Kur'ân'ın mucizevî yönünün anlaşılabilmesi bu ilmin ayrıntıları ile ancak mümkün olabilir. Ne var ki bazı kimseler nahiv ilmindeki merfûât ve mansûbât konuları ve bunlara ilişkin birtakım temel meselelerin dışında kalan ayrıntıları faydasız bir fazlalık olarak kabul etmekte ve bu ayrıntıları mantığı olmayan zorlama bir yorum olarak görmektedir. Onlar bu düşüncelerini de halk arasında yaygınlaşan “الْكَلَامُ كَالْمَلْحِ فِي الطَّعَامِ” (sözde nahiv yemekteki tuz gibidir.) sözleriyle temellendirmektedirler. Onlara göre bu söz nahvin yeterli ve gerekli miktarda kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Nahivdeki ayrıntılar tuzun yemeği bozduğu gibi sözü bozmaktadır. Cürcânî ise bu ifadeyi “kelam sadece nahivle faydalı” olur şeklinde anlamaktadır (A. el-Cürcânî, 1991, ss. 70-72).

Cürcânî, nahiv ilmini dikkate almayarak ondan sarfınazar etmeyi Kur'ân'dan ve anlamını öğrenmekten yüz çevirmekle eş değer görmektedir. Kur'ân'ın anlaşılmasında nahiv bilgisinin zarurî olduğunu ifade eden Cürcânî nahiv ilminin temel konusu ve anahtarı olarak gördüğü i'râb bilgisi için “i'râb olmadan lafızlarda gizli olan anlam ortaya çıkmaz. İ'râb sözün eksik mi, tam mı; doğru mu, yanlış mı olduğunu tespit için başvurulacak tek ölçüttür.” ifadelerini kullanmaktadır (A. el-Cürcânî, 1992, s. 28).

İfadelerin Karşılaştırılabilirliğinin Müdafaası

Şiir ve nahiv sahalarına yönelik tenkitlere gerekli cevaplar verilip i'câz düşüncesinin temeli sağlama alındıktan sonra kök mânası inciyi ipe dizmek olan nazım örnekleri arasında farklılıklar olduğu ortaya konulmalıdır. Cürcânî bunu farklı ustalık alanlarına benzeterek yapma yoluna gitmiştir. Bu itibarla metin telifi, nesc (dokuma) ve siyaga (döküm) gibi ustalık alanlarının ürünleri ile nazmı karşılaştıran Cürcânî söz konusu ustalık alanlarının ürünleri arasındaki farklılığın nazımda da olması gerektiğini ifade etmekte ve bu farklılıkların ürünler arasında bir üstünlük skalası oluşturmaya imkân vereceğini düşünmektedir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 34).

1.1.7. Fesâhat ve Belâgat Nazımdadır Önermesi

Arap edebiyatında metin ve şiirlerin birbirine olan üstünlükleri daha çok fesâhat ve belâgat kavramları üzerinden yapılmıştır. Bu itibarla mesela iki şair mukayese edileceği zaman “daha fasîh” veya “daha belîğ” ifadeleri kullanılmıştır. Cürcânî ise söz konusu ifadelerden estetik mukayese anlamını çıkarmaktadır. Cürcânî'nin yaşadığı döneme kadar estetiğin lafızda veya mânada olduğu üzerine tartışmalar yapılmıştır. Cürcânî de bu tartışmaya lafız-mâna ikileminden çıkarak nazım düşüncesiyle katılmıştır.

Fesâhat ve Belâgatın Lafızda Olmasının İmkânsızlığı

Cürcânî lafızların fesâhat ve belâgat sıfatlarıyla nitelenerek üstünlük ve meziyetin lafza bağlanmasına karşı çıkmaktadır. Şayet lafzın bizzat kendisinde bir estetik olsa lafız cümle içerisine girmeden de bu estetiğe sahip olmalıdır. Halbuki sözlük maddesi halinde olan yalın haldeki lafızların estetik sıralaması mümkün değildir. Bu

durumdaki lafızlarda ilki mûsıkî diğeri ise yaygın kullanım olmak üzere iki yönden fesâhat aranabilir. Fakat söz haline gelmiş kelimeler birbiriyle kıyaslandığı zaman burada lafızların tınısı veya yaygın kullanımı bir üstünlük kriteri olarak belirlenemez. Çünkü bir lafız cümle içerisinde bazen çok beğenilirken bazen hiç beğenilmeyebilir. Dolayısıyla cümlenin fesâhatinin ve belâgatının lafızdan kaynaklanması mümkün değildir (A. el-Cürcânî, 1992, ss. 45-48).

Cürcânî'nin bu konudaki bir diğer argümanı ise kişilerin fasîh ve belîğ olmasına ilişkindir. Mesela bir yazar eserlerine bakılarak fasîh olarak nitelendirildiği zaman kullandığı lafızlar sebebiyle bu nitelik ona verilmiş değildir. Eğer fesâhat lafızlarda gerçekleşmiş olsa yazarın değil dil koyucunun fesâhatinden söz etmek gerekir. Ancak eğer yazarın fesâhatinden söz edilip aynı lafızları kullanan başka bir yazar bu şekilde nitelenmiyorsa fesâhatin lafızlarda olması mümkün değildir (A. el-Cürcânî, 1992, ss. 401-402).

Fesâhat ve Belâgatın Mânada Olmasının İmkânsızlığı

Cürcânî fesâhat ve belâgatın lafızda olmasını mümkün görmediği gibi mânada olmasını kabul etmemektedir. Bu durumu kuyumculuk sanatıyla açıklayan Cürcânî'ye göre söz bir yüzük gibi kabul edilebilir. Yüzüğün döküm ve işçiliğinin kaliteli olması ile madenin değerli olması arasında doğrusal bir ilişki yoktur. Altından üretilen bir yüzük estetik olamayabileceği gibi demir bir yüzük de son derece estetik olabilir. Öte yandan aynı ayardaki iki altın yüzüğü diğerine üstün tutarken yapılan mukayese döküm ve işçilik üzerinden olacaktır. Sözlerin mukayesesinde de durum bundan farklı değildir. Elbette anlamın anlama üstünlüğünden söz edilebilir. Ancak bu, sözlerin mukayesesini ifade etmeyecektir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 251).

Cürcânî'nin manayı garaz ve suret olarak iki boyutta ele aldığı daha önce belirtilmiştir. Bu çerçevede, Cürcânî'nin fesâhat ve belâgatın alanı dışında tuttuğu mâna, şüphesiz ki sözden bağımsız olarak zihinde şekillenen ve duygu düşüncelerin ham halini ifade eden garazdır. Zira zihindeki garazlar arasında estetik bir karşılaştırma yapmak, doğası gereği olanaksızdır. Dolayısıyla, Cürcânî'ye göre fesâhat ve belâgatın ortaya çıktığı zemin, kelimelerin ve ifadelerin belirli bir düzen içinde bir araya gelmesiyle oluşan suret, yani nazımdır. Bu bağlamda, dilin sanatsal ve etkileyici nitelikleri, düşüncenin ham halinden ziyade, o düşüncenin dil aracılığıyla aldığı biçim ve yapısal düzenle yani nazımla ilişkilidir.

Fesâhat ve Belâgatın Yeri: Nazım

Cürcânî'nin düşüncesinde fesâhat ve belâgat, zihindeki anlamdan ibaret olan duygu ve düşüncelerle ilişkili bir husus değildir. Aynı şekilde duygu ve düşünceleri henüz ifade etme işlevine bürünmemiş yalın haldeki lafızlar da fesâhat ve belâgatın kaynağı değildir. Ona göre fesâhat ve belâgatın tezahür ettiği yer, yalın haldeki lafızların bir araya gelerek duygu ve düşünceleri belli bir çerçevede ifade etmek için oluşturduğu yapıdır ki Cürcânî bunu nazım diye adlandırmaktadır.

Başka bir ifadeyle, Cürcânî, dilin güzellik ve etkileyiciliğini, kelimelerin tek tek varlığında veya zihinsel içeriğin ham halinde değil; aksine, bu kelimelerin belirli bir düzen ve uyum içinde birleşerek anlamı şekillendirdiği kompozisyon, insicam ve tertipte görmektedir. Bu bağlamda fesâhat ve belâgat, dilin salt malzemesinden ziyade bu malzemenin ustaca işlenmesiyle ortaya çıkan yapısal ve anlamsal bütünlükte ortaya çıkmaktadır.

Cürcânî'ye göre zihinde ham halde bulunan mânanın sayısız dile getirilme seçeneği bulunmaktadır. Bu seçeneklerden ortamın ve muhatabın şartlarına en uygun olanı söz konusu mânanın söze dönüşebilecek en fasîh ve en belîğ halini temsil etmektedir. Cürcânî bunu el-En'âm sûresinin 100. Ayetinde geçen {وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ} (Allah'a ortak koşulan cinleri) ifadesiyle örneklendirmektedir. Bu ifadedeki “شُرَكَاءَ” kelimesi “الْجِنَّ” kelimesinin önüne geçirilmiştir. Bu takdim Cürcânî'ye göre sözdeki güzelliğin ve dolayısıyla fesâhat ile belâgatın sağlanması

için kritik bir unsurdur. Bu takdim ile “شُرَكَاء” kelimesi birinci mef’ul, lafzatullah ise ikinci mef’ul konumuna gelmiştir. Bu durumda anlam “Allâh’a ortak koşular” şeklinde olup Allâh’a herhangi bir şeyi ortak koşmanın doğru olmadığını anlatmaktadır. “الْجِن” kelimesi ise sanki “kimi ortak koşular” sorusunun cevabı haline gelmiştir. Böylece cinleri Allâh’a ortak koşmanın yanlışlığı Allâh’a şirk koşmanın genel anlamda yanlış olması ile birlikte ifade edilmiştir. Eğer ki temel gramer kurallarına uygun olarak takdim yapılmadan kurulmuş olsa ve “الْجِن” kelimesi birinci mef’ul, “شُرَكَاء” kelimesi de ikinci mef’ul yapılarak “وَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ لِلَّهِ” denilmiş olsaydı bu durumda onların sadece cinleri Allâh’a ortak koşmaları gündeme getirilmiş olacak ve dolayısıyla cinlerin dışındakileri Allâh’a ortak koşmanın imkânı akla gelebilecektir. Bunun mümkün olmadığını ifade etmek için yeni bir cümle gerekeceği gibi sözün estetik yapısı da bozulacaktır (A. el-Cürcânî, 1992, ss. 286-288).

Cürcânî’yi bu düşüncelerini formüle etmeye iten temel saikin, Kur’an’ın i’câz yönünü açıklama çabası olduğu söylenebilir. Ona göre Kur’an’ın i’câzı, ne tekil lafızlarında ne de yalın anlamındadır; aksine, bu üstünlük nazmında, yani kelimelerin ve ifadelerin eşsiz düzeninde ve birleşimindedir. Bu nazariyesini temellendirmek amacıyla Cürcânî, sözlerin mukayese edilebilirliğini ve fesâhat ile belâgatın ancak nazımda tezahür ettiğini kanıtlama yönünde kapsamlı çalışmalar yapmıştır. İlk iki önermede bu çalışmaların içeriğine değindikten sonra, Cürcânî’nin ulaşmak istediği nihaî önermesine, yani i’câzın yerinin Kur’an’ın nazmı olduğu önermesine geçebiliriz.

1.1.8. İ’câzın Yeri Kur’an’ın Nazmıdır Önermesi

Nazım teorisi ilk iki başlıkta detayları verilen iki ana önerme ile açıklanabilir. Ancak Cürcânî’nin bu teoriyi özellikle Kur’an’ın mucizevî yönünü açıklamak amacıyla formüle ettiği göz önüne alındığında Kur’an bağlamında bu teoriyi tamamlayacak üçüncü bir önermeye gereksinim duyulmaktadır. Çünkü çeşitli i’câz açıklamalarında metin dışı hususlarla birlikte metindeki nazım dışı hususlara yer verilmektedir. Bu hususların, tüm çabasını anlamsız kılma potansiyeli taşıdığını gören Cürcânî nazım dışı i’câz açıklamalarını geçersiz kılan güçlü argümanlar geliştirmiştir.

Kur’an Dışı İ’câz Açıklamasına (Sarfe) Reddiye

Sarfe kavramı, etimolojik olarak “döndürmek” ve “çevirmek” anlamlarına gelmekle birlikte İslam teolojisinde terimsel bir muhtevaya sahiptir. Buna göre sarfe Allâh’ın müşriklerden Kur’an’ın bir benzerini ortaya koyma kabiliyetini almasını ifade etmektedir. Kelâm ilminde önemli bir yer tutan bu düşünce, Kur’an’ın i’câzı bağlamında tartışılmıştır.

Sarfe nazariyesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel kanaat bu düşüncenin, önde gelen Mu‘tezile kelâmcılarından İbrahim en-Nazzâm’a ait olduğudur (İpek, 2021, s. 144). Nazzâm’a göre, insanoğlu metinsel özellikler açısından Kur’an’ın benzerini üretebilecek potansiyele sahiptir. Ancak Allâh Teâlâ’nın ilahî müdahalesiyle bu beşerî kabiliyet engellenmekte, dolayısıyla Kur’an’ın benzeri bir metnin ortaya konulması imkânsız hale gelmektedir (Eş’arî, 1950, s. 1/271).

Bu yaklaşım, Kur’an’ın i’câzını, metnin bizzat kendi üstün niteliklerinden ziyade ilahî bir engelleme aracılığıyla açıklamaktadır. Yani Kur’an’ın taklit edilemezliği, insanların benzerini yapmaktan aciz olmalarından değil Allâh’ın bu yeteneği onlardan çekip alması şeklinde haricî bir nedenden kaynaklanmaktadır. Cürcânî bu yaklaşımı çeşitli argümanlarla çürütmeyi hedeflemiştir. Sarfe taraftarlarına karşı birçok argümanı dile getiren Cürcânî’nin kanaatimizce en önemli argümanı şudur;

Sarfe’nin geçerli olması durumunda müşriklerin Kur’an’a karşı sergiledikleri saygı ve şaşkınlık duygularının farklı bir yöne evrilmesi beklenirdi. Zira kendi doğal yetenekleri ve edebî kabiliyetleri dahilinde

olduğunu düşündükleri bir niteliği, Kur’ân karşısında kaybetmiş olmaları, kendilerine şaşkınlıklarını gerektirirdi. Bu durumu bir örnekle somutlaştırmak mümkündür: Bir nebi, “Benim mucizem elimi başıma koymamdır ve sizin bunu yapamamanızdır” dese ve muhataplar gerçekten de bu basit eylemi gerçekleştiremeselerdi, o zaman sarfe kavramı anlam kazanabilirdi. Bu senaryoda, muhatapların normalde sahip oldukları bir yeteneğin aniden ortadan kalkması, mucizevî bir durum olarak algılanabilirdi (A. el-Cürcânî, 1992, ss. 391-392).

Ancak Kur’ân’ın nüzul süreci ve müşriklerle yönelttiği meydan okumalar bu minvalde değildir. Kur’ân, müşrikleri kendi edebî ve belâgat yeteneklerini kullanarak benzerini getirmeye davet etmiş, bu konuda herhangi bir ilahî engellemeden bahsetmemiştir. Müşriklerin acizliği ise meydan okumaya yanıt verememelerinden kaynaklanmıştır. Aksi halde doğal yeteneklerinin bir anda ellerinden alındığına dair bir tepki göstermeleri ve söz konusu tepkilerin kaynaklara geçmesi beklenirdi. Halbuki kaynaklarda böyle bir nakle rastlanılmamaktadır. Bu durum sarfe teorisinin, müşriklerin tarihî tepkileriyle tam olarak örtüşmediği eleştirisini beraberinde getirmektedir (Süslü, 2021, s. 299).

Nazım Dışı İ‘câz Açıklamalarına Reddiye

Kur’ân dışı i‘câz açıklamalarını aklî ve naklî delillerle çürüten Cürcânî Kur’ân’ın metni ile ilişkili i‘câz açıklamalarını da ele almaktadır. Bunu yaparken Cürcânî öncelikle irdelenecek i‘câz açıklamasının Kur’ân’ın tamamına yayılmış olmasına bakmaktadır. Bu durum Cürcânî’yi bazı i‘câz açıklamalarını gündeme alıp bazılarını ise sarfi nazar etmeye sevk etmiştir. Çünkü bilindiği üzere Kur’ân’ın meydan okuması bir sûre seviyesine kadar çıkmaktadır. Dolayısıyla yapılacak i‘câz açıklamasının bütün sûreleri kuşatması asgarî gereklilik olmalıdır. Bu yüzden Cürcânî bazı sûrelerde bulunup diğer bazılarında yer almayan gaybî haberler ve eşsiz söz sanatları gibi açıklamaları genel i‘câz açıklaması olarak yeterli görmemektedir.

Mucizelik açıklamasında Cürcânî’nin dikkate aldığı bir diğer husus ise i‘câzın Kur’ân’la ortaya çıkan yeni bir nitelik olmasıdır. Aynı zamanda bu nitelik daha önce görülmemiş ve başkasında da bulunmayan bir özellik olmalıdır. Dolayısıyla Kur’ân’ın kelimeleri ve bu kelimelerin anlamları mucize olamaz (A. el-Cürcânî, 1992, s. 386).

Cürcânî’ye göre i‘câz, kelimelerin hareke ve sükunlarının dizilişinde de olamaz. Bu durumda kelimelerin ölçüsü açısından meydan okunmuş ve buna karşılık verilememiş olduğu sonucu ortaya çıkar ve Kur’ân, diğer sözlerden şiir beyitlerinin birbirinden ayrıldığı gibi ayrılmak durumunda kalırdı. Dahası Cürcânî, böyle bir durumda muârazada bulunmanın aslında mümkün olabileceğini belirtir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 387). Çünkü Arapların dil ve belâgat konusundaki mahareti, özellikle de şiirdeki vezin ve ritim bilgileri göz önüne alındığında, bu alanda Kur’ân’a benzer bir eser ortaya koymaları teorik olarak imkân dahilinde olabilirdi.

Abdülkâhir el-Cürcânî, Kur’ân’ın mucizevî yönüne ilişkin çeşitli açıklamaları titizlikle değerlendirirken, ayet sonlarında yer alan “fâsılalar” meselesine de değinmektedir. İki ayeti birbirinden ayıran ve genellikle secî benzeri bir işlev gören fâsılaları Cürcânî, tehdâdin asıl unsuru olarak kabul etmemektedir. Ona göre fâsılalı bir söz inşa etmek, vezinli söz inşa etmek gibidir. Bu bağlamda Cürcânî, fâsılaları şiirdeki kafiye benzeri bir unsur olarak değerlendirmektedir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 387). Oysaki Araplar dil ve belâgat konusunda, özellikle de kafiye ve vezinli konuşma sanatında son derece yetenekliydi. Onların bu alandaki maharetleri göz önüne alındığında, eğer Kur’ân’ın meydan okuduğu husus sadece fâsılalar olsaydı, bu tarz bir söz inşa etmek onlara zor gelmez ve bundan aciz kalmazlardı. Nitekim Arap edebiyatında kafiye nesir örnekleri mevcuttur. Ancak Kur’ân’ın meydan okumasına hiç kimsenin karşılık verememesi, i‘câzın bu tür yüzeysel dilsel özelliklerin ötesinde bir yerde olduğunu gösterir.

Cürcânî Kur'an'ın harflerinde dile ağır gelen herhangi bir unsurun olmamasını da i'câzın kaynağı olarak görmemektedir. Çünkü dile ağır gelecek bir unsur taşımayan birçok şiir mevcuttur. Buna göre i'câzın kaynağı, dile kolay gelmesi olacak olursa bütün bu şiirlerle muâraza yapılabilir. Kaldı ki birçok seviyesi düşük sözlerin ve gayr-i meşru içeriği olan şiirlerin, sırf söyleniş kolay diye fasîh ve belîğ olması gerekecektir (A. el-Cürcânî, 1992, s. 518). Öte yandan eğer söyleniş kolaylığı Kur'an'ın i'câzını açıklamak için yeterli olsaydı fethanın en hafif hareke olması sebebiyle bütün hareketleri fethaya çevirmek, onun mucizelik özelliğini eksiltmez aksine artırmış olurdu. Ancak böylesi bir durumun Kur'an'ın estetiğini artırmak bir yana onu anlamsız hale sokacağı aşîkardır.

Sonuç

Bu makalede incelenen Nazım düşüncesi, basit bir dilbilimsel gözlemden çok daha fazlası olup, Kur'an'ın dilsel yapısını ve mucizeviliğini açıklamak için oluşturulmuş kapsamlı ve tutarlı bir teoridir. Bu düşünce, kelimelerin tek tek anlamlarından bağımsız olarak, onların birbiriyle olan ilişkisinden ve oluşturduğu söz diziminden ortaya çıkan bir üstünlük fikrine dayanır. Nazım teorisi, bu üstünlüğün, fesâhat ve belâgat gibi kavramların da temelinde yattığını ve Kur'an'ın diğer metinlerden ayrılan mucizevî yönünün de bizzat bu söz diziminde ortaya çıktığını öne sürer. Cürcânî'nin de vurguladığı gibi, gaybî haberler gibi sınırlı unsurların aksine, nazım teorisi Kur'an'ın tüm sûrelerini kapsayan, evrensel bir açıklama sunar.

Bu yönüyle Nazım düşüncesi, bir hipotezden öteye geçerek, teori statüsünü hak eder. Çünkü bu düşünce, birbirleriyle ilişkili önermelerden oluşan mantıksal bir çerçeve sunar, Kur'an'ın i'câzının yerine ilişkin tartışmalara kapsamlı bir çözüm getirir. Öte yandan söz konusu kuram belâgat ve tefsir gibi ilimlerin gelişimine dönüştürücü bir etki yapmıştır. Bu etki, onun bir gözlem veya açıklama olmaktan çok, dilsel ve edebî yapıyı çözümlemede tutarlı bir kuram haline geldiğinin bir kanıtıdır. Nazım teorisi, sadece dinî metinlerin anlaşılmasına katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda dilbilim, edebiyat ve retorik alanlarında da yeni ufuklar açmıştır. Kelâm ilminin temel bir sorununa getirdiği çözüm, belâgat ilmini dönüştürmesi ve tefsir ilmine kazandırdığı yeni bakış açısıyla bu teori, İslâm düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Öte yandan bu güçlü teorik çerçevenin önemli bir sınırlılığı, metinler arası derecelendirmede ortaya çıkar. Nazım teorisi, bir metnin kendi içindeki tutarlılığını ve bütünlüğünü başarıyla açıklasa da, iki farklı metin arasında “hangisi daha güzel?” sorusuna kesin ve nesnel bir yanıt vermekte yetersiz kalır. Çünkü nazım, büyük ölçüde metnin içkin özelliklerine odaklandığından, farklı edebî geleneklere veya bağlamlara ait eserleri nesnel bir hiyerarşiye oturtmakta zorlanır. Bu durum, teorisinin evrensel bir edebî derecelendirme aracı olmaktan çok, belirli bir metindeki ifade tercihlerini üstünlüğünü çözümlemede daha başarılı olduğunu gösterir.

Nazım düşüncesinin teorik statüsü ve etkisi üzerine yapılan bu çalışmanın ardından, bu alandaki araştırmaların daha da derinleştirilmesi için aşağıdaki konulara odaklanılması faydalı olacaktır: Nazım düşüncesinin, modern dilbilim, metin dilbilimi ve söylem analizi gibi alanlardaki teorilerle karşılaştırılması, bu teorisinin günümüzdeki geçerliliğini ve katkılarını daha net ortaya koyabilir. Cürcânî'nin sözdizimi ve kelimelerin ilişkisine dair görüşlerinin, modern dilbilimdeki sentaks ve semantik yaklaşımlarla ne kadar örtüştüğü incelenebilir. Nazım teorisinin sadece Kur'an'ın i'câzını açıklamakla kalmayıp, Arap edebiyatının diğer önemli eserlerine uygulanarak, onların sanatsal üstünlüklerinin nasıl analiz edilebileceği araştırılabilir. Bu öneriler, Nazım düşüncesinin sadece tarihsel bir teori olarak kalmasını engelleyecek, aynı zamanda onun güncel akademik tartışmalara ve eğitim pratiklerine entegre edilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça | References

- Akalın vd., Ş. H. (2008). *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*. Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim* (6., 1-3). Türk Dil Kurumu.
- Bahar, M. (2024). Tirmizî'nin Tâbiûn Dönemi Re'y Tefsirine Yaklaşımı. *İmâm Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu*. İlahiyât Yayınları.
- Bahar, M. (2025). *Fezleketü'l-Kur'ân Yeni Bir Kur'ân İlminin Tespiti ve İnşası*. Kitâbî Yayınları.
- Bahşi, T. (2021). Mezhebî Aidiyetler Bağlamında Mu'tezile'nin Arap Dilini Kullanımı. *Turkish Academic Research Review*, VI(1), 253-292.
- Bayram, E. (2022). *Dilde Firavunculuk ve Selâme Mûsa* (1. bs.) Ankara: İlahiyât Yayınları.
- Bergamalı, K. (2002). *Müyessiretü'l-ulûm*. Türk Dil Kurumu.
- Boyalık, M. T. (2016). *Dil, Söz ve Fesâhat Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Sözdizimi Nazariyesi*. Klasik Yayınları.
- Câbirî, M. Â. (2001). *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı* (B. Köroğlu, Çev.; 3. bs.) Kitabevi Yayınları.
- Câhız, E. O. (1424). *Kitâbu'l-Hayevân* (2. bs, 1-7). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Câhız, E. O. (1998). *El-Beyân ve't-tebyîn*, (7. bs, 1-4). Mektebetü'l-Hancî.
- Cevherî, E. N. İ. b. H. (1987). *Es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye* (1-6). Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Cumahî, E. A. M. b. S. (1974). *Tabakâtu fuhûli's-suarâ*. Dâru'l-Medenî.
- Cürcânî, A. (1982). *Kitâbu'l-Muktesid fî şerhi'l-îzâh*. Irak Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı.
- Cürcânî, A. (1991). *Esrâru'l-belâga*. Dâru'l-Medenî.
- Cürcânî, A. (1992). *Delâilu'l-i'câz*. Dâru'l-Medenî.
- Cürcânî, S. Ş. (2003). *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Dâru'n-Nefâis.
- Dayf, Ş. (t.y.). *El-Belâga tetavvur ve târih*. Dâru'l-Meârif.
- Eş'arî, E.-H. (1950). *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn* (1-2). Mektebetu Nahdati'l-Mısriyye.
- Ferâhîdî, H. b. A. (1408). *Kitâbü'l-'Ayn* (1-8). Mektebetü'l-Hilâl.
- Firûzâbâdî, M. E. T. M. (2005). *El-Kâmûsu'l-muhît*. Müessesetü'r-Risâle.
- Gürkan, N. (2017). Cahiliyede Ve İslami Dönemlerde Arap Şiir Sanatının Mücadele/Sırâ' İşlevselliği Üzerine. *EKEV Akademi Dergisi*, 72, 225-239.
- Hafâcî, İ. S. (1982). *Sırru'l-fesâha*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Husarî, E. İ. (t.y.). *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. Dâru'l-Cil.
- İbn Düreyd, E. B. M. b. el-Hasen. (1987). *Cemheratü'l-lüga* (1-3). Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- İbn Fâris, E.-H. (1979). *Mu'cemu makâyisi'l-luga* (1-6). Dâru'l-Fikir.

- İbn Kuteybe, E. M. A. b. M. (1423). *Eş-Şi'r ve 'ş-suarâ* (1-2). Dâru'l-Hadîs.
- İbn Manzûr, M. b. M. b. A. (1414). *Lisânu'l- 'Arab* (3. bs, 1-15). Dâru Sâdır.
- İnce, N. N. (2019). Teşekkül Öncesi Dönem Belâgat Akımları: Cahiz Örneği. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(2), Article 2. <https://doi.org/10.18505/cuid.617871>
- İpek, M. (2021). Mu'tezile'nin Mucize Anlayışı ve Nazzâm'ın Sarfe Teorisi Bağlamında Genel Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), Article 2. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.941271>
- Kaya, İ. (2021). Abdülkâhir Cürcânî'nin Şiir Savunması. İçinde *FSMVÜ Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi Bildiriler*.
- Kılıç, H. (1992). Belâgat. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 380-383). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kudâme b. Cafer, E.-F. (1302). *Nakdu's-ş-i'r* (1. bs). Matbaatü'l-Cevâib.
- Kütübî, E. A. S. (1973). *Fevâtü'l-vefeyât ve 'z-zejl aleyhâ* (1-5). Dâru Sâdır.
- Öğmüş, H. (2009). Halku'l-Kur'ân Tartışmalarının Vahyin Allâh'tan İnsana İntikaliyle ilgili Telakkiler Üzerindeki Etkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(28), Article 28.
- Özalp, M. S. (2022). Arap Belâgat Literatürü. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 11, Article 11. <https://doi.org/10.54958/iiad.1099672>
- Özlem, D. (2010). *Bilim Felsefesi*. Notos Kitap.
- Râzî, F. (2004). *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. Dâru Sâdır.
- Sönmez, V. (2010). *Bilim Felsefesi* (2. bs). Anı Yayıncılık.
- Süslü, M. Z. (2021). Sünnî Âlimler Nazarında Sarfe. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 13, Article 13. <https://doi.org/10.47502/mizan.955041>
- Tevhîdî, E. H. (1424). *El-İmtâ' ve 'l-mu'ânese*. el-Mektebetü'l-Unsuriyye.
- Yalar, M. (1997). *El-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri* [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). İ'câzü'l-Kur'ân. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 403-406). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, C. (2000). *Bilim Felsefesi* (7. bs). Remzi Kitabevi.
- Zemahşerî, M. b. Ö. b. M. (1993). *El-Mufasssal fî san'ati'l-i'râb*. Mektebetü'l-Hilâl.